

Juozo Balčikonio tarminės nuostatos: tarminė ir vaizdingoji leksika jo raštuose

Irena Kruopienė

Lietuvos muzikos ir teatro akademija

irena@lingualit.lt

ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-4901-1679>

<https://ror.org/02qr8jq33>

Genovaitė Kačiuškienė

Lietuvių kalbos draugija

geno@splius.lt

ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-9771-6753>

Anotacija. 2025 metais kalbos istorikui, dialektologui, gramatikos specialistui, vietovardžių tyrinėtojiui, tautosakininkui, kalbos grynumo puoselėtojiui, leksikografui Juozui Balčikonui sukako 140 metų. Kalbininkas J. Balčikonis yra kilęs iš Panevėžio krašto, kuris yra didelės ir gyvybingos rytų aukštaičių – panevėžiškių – patarmės dalis. Balčikonis ne kartą tiesiogiai ar netiesiogiai yra išreiškęs savo teigiamą požiūrį į tarmes, susirūpinimą dėl jų likimo, į tarminių formų svarbą kalbos mokslui. Daug tokių pastebėjimų galima rasti įvairiuose jo kalbos klausimais spausdintuose darbuose.

Straipsnyje, remiantis Balčikonio „Rinktinių raštų“ dvi tomiu, išleistu 1978 ir 1982 metais (sudaryt. Aldonas Pupkis), atsiminimų knygos „Dėk žodį prie žodžio – turėsi žodyną“ (sudaryt. Birutė Goberienė ir Aldonas Pupkis, 2006) pavyzdžiais, taip pat kalbininko atliktais įvairių pasakų vertimais, aptariamos Balčikonio tarminės nuostatos, jo darbuose aptinkama tarminė leksika, vaizdingi žodžiai ir posakiai. Tyrimas parodė, kad dažniausiai apie tarmių svarbą Balčikonis rašė „Lietuvių kalbos žodynui“ skirtuose straipsniuose, o gimtosios tarmės kalbines ypatybes – leksines ar gramatines – dažnai traktuodavo kaip atramines, nediskutuotinas, teikiant ar įteisinant ne vieną bendrinės lietuvių kalbos gramatinę formą ar vietovardžio atitikmenį. Ir pats Balčikonis savo darbuose – pasakų vertimuose ar negrožiniuose darbuose – gausiai vartojo tarmines formas, vaizdingąją leksiką.

Pagrindinės sąvokos: Juozas Balčikonis, lietuvių kalba, tarmė, leksika, vaizdingi posakiai.

Dialectal Attitudes of Juozas Balčikonis: Dialectal and Figurative Lexicon in His Writings

Abstract. In 2025, the 140th anniversary of Juozas Balčikonis is being commemorated – a historian of language, dialectologist, grammar specialist, toponymist, folklorist, promoter of linguistic purity, and lexicographer. Juozas Balčikonis was born in Panevėžys region, which belongs to the expansive and vibrant Eastern Aukštaitian (Panevėžys) subdialect. He repeatedly expressed – both directly and indirectly – a positive attitude

Gauta: 2025-04-18. Priimta: 2025-06-03.

Received: 18/04/2025. Accepted: 03/06/2025.

Copyright © 2025 Irena Kruopienė, Genovaitė Kačiuškienė. Published by Vilnius University Press. This is an Open Access article distributed under the terms of the [Creative Commons Attribution Licence \(CC BY\)](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

toward dialects, concern for their future, and emphasized the significance of dialectal forms for linguistic science. Numerous such remarks can be found throughout his published works dealing with language issues.

This article discusses Balčikonis's dialectal views and examines dialectal vocabulary, vivid words, and expressions that appear in his writings. The analysis draws on examples from the two-volume *Collected Works (Rinktiniai raštai)*, published in 1978 and 1982 (compiled by Aldonas Pupkis), the memoir book *Add Word to Word – You'll Have a Dictionary (Dėk žodį prie žodžio – turėsi žodyną)*, compiled by Birutė Goberienė and Aldonas Pupkis (2006), as well as on various folktale translations carried out by the linguist himself. The study shows that Balčikonis most often addressed the importance of dialects in articles written for the *Dictionary of the Lithuanian Language*, and he frequently treated the linguistic features – lexical or grammatical – of his native dialect as benchmarks, viewing them as unquestionable when proposing or validating certain grammatical forms or toponymic equivalents in the standard Lithuanian language. Moreover, Balčikonis made abundant use of dialectal features and vivid lexicon in his own work – both in folktale translations and non-fictional texts.

Keywords: Juozas Balčikonis, Lithuanian language, dialect, lexicon, figurative expressions.

Įvadas

Pažymint lietuvių kalbininko Juozo Balčikonio 140-ąsias gimimo metines minėtini du svarbūs tai progai skirti įvykiai. Tai – Lietuvių kalbos instituto interneto svetainės skiltyje „E. publikacijos“ paskelbta suskaitmeninta Aldono Pupkio monografija „Juozas Balčikonis ir didysis „Lietuvių kalbos žodynas“ (Pupkis, 2013), suteikianti galimybę virtualiai susipažinti su Balčikonio leksikografinė veikla – didžiojo *Lietuvių kalbos žodyno* rengimo istorija nuo pat žodyno redakcijos įsteigimo 1930 metų pabaigoje iki 1953 metų vidurio, žodyno ideologija bei sandaros dalykais, teoriniais principais ir ideologiniais pagrindais, žodyno rengėjais ir kt. (<https://lki.lt/paskelbta-doc-dr-aldone-pupkio-monografija-juozas-balcikonis-ir-didysis-lietuviu-kalbos-zodynas/>) ir tarptautinė tarpdalykinė mokslinė konferencija Panevėžyje „Kalbininkui Juozui Balčikonui – 140“ (<https://www.pavb.lt/2025/03/tarptautine-moksline-konferencija-kalbininkui-juozui-balcikoniui-140/>), kurioje pranešėjai iš Lietuvos, Latvijos, Lenkijos mokslinių institucijų įvairiais pjūviais nagrinėjo ir aptarė vieno garsiausių lietuvių kalbos puoselėtojų asmenybę ir darbus¹.

Straipsnio objektas – Juozo Balčikonio „Rinktinių raštų“ dvitomyje (1978–82), jo verstose pasakose² ir atsiminimų apie kalbininką knygoje „Dėk žodį prie žodžio – turėsi žodyną“ rastos jo nuostatos gyvosios liaudies kalbos – tarmių – klausimais, vaizdingos tarminės leksikos vartojimo pavyzdžiai Balčikonio vertimuose, moksliniuose ir publicistiniuose straipsniuose. Straipsnio tikslas – remiantis minėtais publikuotais autentiškais šaltiniais, parodyti Balčikonio, kaip gyvojo žodžio tyrėjo ir skleidėjo, santykį su tarme. Tikslui pasiekti iškelti tokie uždaviniai: (1) iš minėtų šaltinių išrinkti su gyvąja, pasak

¹ Straipsnis parengtas, remiantis moksliniu pranešimu, skaitytu 14-ojoje tarptautinėje tarpdalykinėje mokslinėje konferencijoje „Regionas: istorija, kultūra, kalba“, vykusioje 2025 m. gegužės 15–16 d. VU Šiaulių akademijoje, siekiant pagerbti šio žymaus kraštiečio iš Panevėžio iškilią asmenybę ir pagarsinti jo išskirtinį požiūrį į gyvosios liaudies kalbos – tarmių – svarbą lietuvių kalbai.

² Minėtinos brolių Grimų, Hanso Christiano Anderseno, Vilhelmo Haufo, Šarlio Pero pasakos, arabų pasakos „Tūkstantis ir viena naktis“, nuotykių ir fantastinio žanro knygos – Žulio Verno „Aplink Žemę per 80 dienų“ ir Džonatano Svifto „Guliverio kelionės“.

Balčikonio, „liaudies kalba“ – tarmėmis susijusius Balčikonio pasisakymus ir juos aptarti; (2) remiantis išrinkta medžiaga, atskleisti Balčikonio požiūrį į tarmes ir į tarminės medžiagos svarbą kalbos mokslui; (3) aprašomuoju metodu aptarti tarminės leksikos vartojimo pavyzdžius jo vertimuose, moksliniuose ir publicistiniuose straipsniuose.

Balčikonio tarminės nuostatos: teoriniai samprotavimai ir praktinė vartoseną

Apie kalbininką, leksikologą, vertėją, pedagogą, profesorių, Lietuvos mokslų akademijos narį Balčikonį yra rašyta daug ir įvairių autorių³ – Aldono Pupkio (1978–82; 2013), Vytauto Mažiulio (1978), Vytauto Vitkausko (1985), Kazio Ulvydo (1987), Zigmo Zinkevičiaus (1992), Jono Palionio, Juozo Senkaus (1966), Algirdo Sabaliausko (1982), Stasio Skrodenio (1974) ir kt. veikaluose; jo asmenybei nušviesti skiriamas ne vienas puslapis enciklopediniuose leidiniuose (*Lietuvių kalbos enciklopedija*, 1999; 2008; *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, 2002 ir kt.), išleista atsiminimų (Goberienė, Pupkis, 2006) ir kt. Minėtuose leidiniuose pabrėžiama, kad Balčikonis įnešė žymų indėlį į lietuvių kalbotyrą ne tik kaip žodynininkas, bet ir kaip kalbos istorikas, gramatikos specialistas, vietovardžių tyrinėtojas, kalbos grynumo puoselėtojas. Daug kuo jis yra nusipelnęs ir lietuvių tautosakai⁴. Visos šios Balčikonio svarbios kalbos sritys vienokiu ar kitokiu aspektu yra tyrinėtos ir aptartos, kiek mažiau darbų yra skirta jo – kaip dialektologo, gyvosios kalbos puoselėtojo ir propaguotojo – veiklai nušviesti, nors pats Balčikonis ne kartą tiesiogiai ar netiesiogiai yra išreiškęs savo teigiamą požiūrį į tarmes, susirūpinimą dėl jų likimo, pabrėžęs tarminių formų svarbą kalbos mokslui. Gyvosios žmonių kalbos, įvairių tarminių formų vartojimo atvejų galima matyti ir jo paties atliktuose vertimuose, spausdintuose straipsniuose, recenzijose, replikose ar komentaruose. Todėl prasminga Balčikonio darbus aptarti dviem požiūriais: 1) analizuojant J. Balčikonio teorines nuostatas tarmių atžvilgiu ir 2) apžvelgiant, kaip šios išsakytos nuostatos atsispindi praktiškai – paties kalbininko darbuose. Tokiu aspektu Balčikonio darbai iki šiol nebuvo tyrinėti.

Liaudies žodžio vieta „Lietuvių kalbos žodyne“ ir svarba kalbos mokslui

Tarmių leksikos svarba „Lietuvių kalbos žodyne“

Po Kazimiero Būgos mirties Balčikonis, perėmęs jo sukaupią kartoteką ir organizuodamas sistemiską žodžių rinkimą „Lietuvių kalbos žodynui“ iš spausdintų, rankraštinių lietuvių kalbos paminklų, ypač daug dėmesio skyrė žodžių rinkimui iš gyvosios kalbos. Balčikonis ne kartą yra pabrėžęs, kad žodyno pamatas yra gyvoji kalba, tarmių faktai (RR1⁵, p. 26). Pats iš savo gimtosios ir kitų tarmių užrašė keliolika tūkstančių žodžių ir savo pavyzdžiu skatino tai daryti ir kitus (*Lietuvių kalbos enciklopedija*, 1999, p. 54)⁶. Kad žodyno rašy-

³ Minimų autorių atliktų tyrinėjimų sritys ir aspektai matyti iš literatūros sąrašo.

⁴ Apie jo tautosakinį darbą žr.: Vladas Žukas. Iš tautosakos rinkimo ir spausdinimo istorijos. Poskyris: J. Balčikonio ryšiai su tautosaka – „Liaudies kūryba“, 1, Vilnius, 1969, p. 135–139.

⁵ Simboliu RR1 žymimas pirmasis Balčikonio „Rinktinių raštų“ tomas, RR2 – antrasis.

⁶ Iš tiesų jo užrašytų žodžių skaičius nėra labai aiškus. Šio straipsnio recenzentas nurodė, kad Antano Balašaičio knygoje „Žodžiai ir žodynai“ (p. 203) teigiama, kad Balčikonis iš tarmių ir raštų užrašė apie 45 000 žodžių, o Pupkio monografijoje „Juozas Balčikonis ir didysis „Lietuvių kalbos žodynas“ (p. 307) minima, kad Balčikonio „surinkta būtų 31–32 tūkstančiai žodžių“.

mui svarbiausia yra gyvoji kalba, galima matyti iš daugelio jo straipsnių, pasirodžiusių periodinėje tarpukario spaudoje.

1931 metų vasario 23 dieną „Lietuvos aid“ 43 numeryje paskelbtame kreipimesi į visuomenę „Padėkit išleisti pilnesnį lietuvių kalbos žodyną“, kviesdamas kuo daugiau žmonių įsitraukti į šį garbingą darbą, Balčikonis pabrėžia, kad „*Renkant [žodžius] daugiau reikėtų atsižvelgti į mūsų kalbai charakteringus posakius, kalbos gyvumą, grynumą*“ (RR1, p. 107). Kitame tekste „Dėl lietuvių kalbos žodyno teksto“, 1931 metų liepą skelbtame net trijuose periodiniuose leidiniuose – „Lietuvos žinios“, „Lietuvos aidas“ ir „Naujoji Romuva“ – instruktuojama: „*Aiškinamasis žodis turi būti parašytas rašomąja tarme, o sakinyse ar sakiniai, kurie jį aiškina, gali būti rašomi ir vietos tarme – pagal autoriaus norą. <...>. Dabar vasaros metas, daug kam iš inteligentų yra proga pagyventi sodžiaus žmonių tarpe ir pagaudyti žodžių iš gyvos kalbos*“ (RR1, p. 109). Tais pačiais metais rašte Marcelinui Šikšniui⁷ (1931 metų balandžio 23 diena, Nr. 95) Balčikonis nurodo, kad „*žodynui vietomis trūksta frazeologijos, todėl redakcija dar renka žodžius su sakiniais iš visų Lietuvos kraštų. Ji norėtų gauti žodžių su gyvais kalbos sakiniais ir iš Vilniaus krašto*“. Todėl Balčikonis siunčia 4000 lapelių, prašydamas, kad Šikšnys išdalytų juos Vilniaus krašto lietuviams (galbūt studentams), ir primena: „*Renkant žodžius iš gyvos kalbos, būtinai reikia pažymėti apylinkę, kur jie girdėti*“ (RR2, p. 287–288). Kiek vėliau (1931 metų spalio 5 dieną, Nr. 244) vėl kreipiasi į tą patį Šikšnį kaip į Lietuvių Mokslo Draugijos Pirmininką: „*Tokiuo pat būdu prašyčiau surašyti ir atsiųsti Lazūnų krašto žodžius*“ (RR2, p. 288).

Lygindamas Seimo rinkimų sujudimą Lietuvoje ir vis dar nepakankamai aktyvią žodyno rinkimo eigą, Balčikonis net keliuose 1933 metų „Lietuvos aid“ numeriuose spausdina straipsnį „Seimo ir žodyno rinkimai“, kuriame skatina sujusti visuomenę: „*Jam [žodynui] parašyti svarbiausias šaltinis yra gyvoji mūsų kalba – daugiausia mūsų sodiečių kalba. Gyvos kalbos žodžius gali surinkti sujudus tik visa tauta, ne vienas kuris ar keli žmonės, nes ypatingų ir žodynui svarbių žodžių turi kiekvienas atskiras kaimelis, net kiekvienas atskiri namai*“ (RR1, p. 122).

Straipsnyje „Žodžių rinkėjams“ Balčikonis praplečia žodyno kartotekos pildymo reikalavimus: „*Nors tam žodynui pamatą turi sudaryti gyvosios kalbos žodžiai, bet iš didelio žodyno galima reikalauti, kad jame būtų ir senųjų raštų žodžiai*“ (RR1, p. 109).

1922 metais ieškant finansavimo žodynui rengti būta nepamatuoto optimizmo, kad tą darbą galima įveikti per trejus metus. Laiške Būgai Balčikonis rašo: „*Iš savo pusės aš patarčiau tam darbui skirti ne vienerius metus, bet daugiau, sakysim, trejus kokius, kad paskui neapsijuoktum ir neužviltum finansistų*“ (RR2, p. 256), o rašydamas Jonui Jablonskiui priduria, kad „*reikėtų jį [Būgą] aprūpinti trejiems metams, tada bent bus parašytas gal visas žodynas*“⁸. Mums gėda ir negarbė, kad tauta, kuri turi valstybę, universitetą, tiek

⁷ Marcelinas Šikšnys 1918–1939 metais dirbo Vilniaus Vytauto Didžiojo gimnazijoje: 1918–1922 metais buvo direktoriaus pavaduotojas, o 1922–1939 metais direktorius (<https://www.vle.lt>).

⁸ Susirašinėdamas su Jablonskiu, Balčikonis kai kur Būgą žaismingai vadina Žodynu, pvz.: *Šiandien parašiau Žodynui laišką: Bijau, kad tuo Žodyno ne nugąsdintumėm; iš Žodyno jokio atsakymo* (RR2, p. 268–269).

gimnazijų, neturi žodyno! Reiktų viską daryti, kad jis pasirodytų“ (RR2, p. 268). 1933 metų rudenį „Lietuvos aide“ paskelbtuose savo straipsniuose, atsakydamas į nuolatinis kamantinėjimus apie žodžių rinkimo pabaigą, „Kada baigsis žodžių rinkimas“, atsako taip: „*Rinkimas niekada nesibaigs! Kol bus galima ką rasti gyvoj kalboj, tol rinkimas nesiliaus. Tautos žodynas toks pat amžinas, kaip amžina pati tauta*“ (RR1, p. 130).

Apibendrinant galima teigti, kad Balčikonis savo dešimtis straipsnių, ypač periodinėje spaudoje, yra paskyręs „Lietuvių kalbos žodyno“ medžiagos kaupimo klausimams. Tarpukario Lietuvos „Naujoji Romuva“, „Lietuvos aidas“, „Lietuvos žinios“ nuolat spausdindavo Balčikonio informacinius straipsnius, kuriuose jis nenuilsdamas kvietė ir ragino gyventojus iš visų Lietuvos kampelių aktyviai įsijungti į garbingą „Lietuvių kalbos žodyno“ medžiagos – žodžių – rinkimą. Ypač daug vilčių buvo dedama į inteligentiškąją, išprususią Lietuvos visuomenės dalį – mokytojus, taip pat studentiją ir moksleivius. Straipsniuose ir įvairiuose kreipimuose daug dėmesio buvo skiriama tarminės leksikos vietai ir svarbai rengiamame žodyne, ne kartą pabrėžiant, kad didžiąją žodyno dalį, jo pagrindą turėtų sudaryti gyvosios kalbos žodžiai, o tik po to – senųjų raštų kalba.

Tarminė medžiaga – bendrinės kalbos normų kūrimo atspirtis

Balčikonis buvo ištikimas Jablonskio mokiny⁹ ir tradicijų tęsėjas. Jam, kaip ir Jablonskiui, svarbiausias kalbos normų, gero stiliaus šaltinis buvo liaudies kalba. Šio principo jis tvirtai laikėsi visą gyvenimą (Sabaliauskas, 1982, p. 40–41). Tai rodo kad ir šie Balčikonio jaunimo auditorijai pasakyti žodžiai: „*Kas prieštarauja gyvos kalbos dvasiai, tas negali būti geras*“ (RR1, p. 106).

Žmonių kalba buvo svarbi įteisinant žodį *kooperacija*. Apie tai Balčikonis rašo 1929 metų birželio 13 dienos „Lietuvos aid“ 131 numeryje: „*Jei žodis kooperacija būtų paimtas iš gyvos žmonių (sodiečių) kalbos, tai galėtume rašyti ir vieną o (kaip ten jų būtų tariama), bet dabar jis eina iš inteligentų, kurie jį taria taip, kaip jis tariamas kitose kalbose, vadinasi, su dviem o: kooperacija*“ (RR1, p. 103). 1929 metų balandžio 13 dieną laikraščio „Rytas“ 83 numeryje skelbtame straipsnelyje „Bažnyčios vyriausybė“ ir „taipgi“ Balčikonis atkreipia dėmesį į neteiktiną *taipgi* vartoseną: „*Lygiai negaliu sutikti su p. A. Jakšto pastaba dėl žodžio taipgi, kurį jis gina. Aš rekomendavau jo vietoj vartoti „taip pat“ dėl tos priežasties, jog mano ir kitose man kiek pažįstamosiose tarmėse tas žodelis retai vartojamas; galimas daiktas, jis bus kilęs iš raštų kalbos ir iš ten pakliuvęs į gyvąją kalbą*“ (RR1, p. 103).

B. Sereiskio „Lietuviškai-rusiško žodyno“ recenzijoje Balčikonis yra negailestingas autoriui dėl kaltinių nevartojamų žodžių: „*Nė kiek žodyno skaitytojams naudos iš žodžių kaunėnas, klaipėdėnas, kėdainėnas, raseinėnas, tų apylinkių žmonės nevartoja, nemėgsta*

⁹ Tai liudija ir paties Balčikonio šmaikščiai papasakotas nutikimas. <...> *Jablonskio gramatiką [1901 m.] buvau skaitinėjęs ir mačiau, kad žodis rašyti turi ilgą y po priebalsio š. O radęs Jablonskio atviruke žodyje rašinėti trumpą i po priebalsio š, pasakiau, kad Jablonskis čia bus klaidą padaręs! Mano tarmė ilgųjų balsių beveik neturi, todėl iš ausies nemokėjau susigaudyti, kaip čia turi būti rašoma. Matote, kokių anais laikais būta literatų!* (RR2, p. 206). Taikliai ir vaizdingai savo mokytoją Balčikonis apibūdina ir šiuo teiginiu: „*Kam teko ilgesnį laiką su juo [Jablonskiu] pabendrauti, tas turėjo įgyti tam tikrą uoslę kalbos dalykuose* (RR2, p. 189).

jų vartoti ir raštų kalba. <...> Čia autorius griežtai skiria žodžius kaunėnas ir kaunietis. <...> Autoriui toliau tuo tarpu nevertėtų daryti tokio skirto“ (RR1, p. 135–136).

Remdamasis tuo pačiu gyvosios kalbos principu, Balčikonis atmetė kunigo Stankevičiaus siūlomą žodį *gelžnagė* ir 1939 metų vasario 9 dienos laiške Elenai Samaniūtei-Otremskienei rašė, kad „*pasagas yra gyvas kalbos žodis, pažįstamas iš Juškos dainos. Geresnio nereikia*“ (RR2, p. 278).

Diskutuodamas apie gramatikos terminus, taip pat iš akių neišleido gyvosios kalbos. Laiške Jonui Otremskiui (1959 metų spalio 28 diena) Balčikonis abejoja dėl termino *reikiamybės dalyviai* ir teigia gyvojo kalboj nežinantis „*nei vieno daiktavardžio su priesaga -ybė iš neveikiamųjų esam. laiko dalyvių*“, todėl galėtų būti *reikiamieji*, *reikos* ar net *reikiniai* dalyviai (RR2, p. 273).

Vėliau, susirašinėdamas su ta pačia Samaniūte-Otremskiene, 1962 metų balandžio 19 dienos laiške, remdamasis savo tarmės faktais, paaiškina upės vardo *Juoda* kirčiavimą. „*Aš netoli nuo jos gyvenu, mes atitraukiam kirtį nuo galo, vadinas, rašomoj kalboj turėtų būti Juodà. <...> Mano motina <...> sakydavo Juodó patvino (pavasarij ar po lietaus), vadinas, seniau upė turėjo įvardžiuotinę formą – Juodóji. Nykstant tarmės įvardžiuotiniams būdvardžiams, ir upė neteko įvardžiuotinės formos*“ (RR2, p. 280).

Tarmei ištikimas Balčikonis išliko iki pat mirties. Pavyzdžiui, aptardamas Alfredo Seno redaguojamo žodyno 36 sąsiuvinį, 1961 metų gegužės 9 dienos laiške jam rašo: „*Sprendžiant iš mano tarmės, ne visi būtinai reikalingi žodžiai su priesaga -ėlis: susidūrėlis, susiėmėlis, susigynėlis <...>. Mano tarmėj tie žodžiai (su priesaga -ėlis) yra nekintamos reikšmės, duodami žmonėms, turintiems tokią neigiamą nuolatinę ypatybę. <...> gyvoji kalba tos rūšies žodžių nevartoja: juk nesakoma susišukavėliai gali pusryčiauti*“ (RR2, p. 286–287).

„Kalbotyros“ žurnalo dešimtajame numeryje recenzuodamas 1963 metais pasirodžiusį lietuvių hidronimų žodyną, Balčikonis, pasitelkęs gimtosios tarmės pavyzdžius, patikslina kai kurių čia pateikiamų vandenvardžių formas: „*Mano gimtojo sodžiaus teritorijoje yra upokšnis Mólana, o ne Mólaina, kaip rašyta vardyne. Prie to upelio netoli Panevėžio yra sodžius Molainiai, su atsiradusiu jo pavadinime garsu i prieš n. Jei neklystu, prof. Otremskio aiškinimu, tas garsas i atsiradęs iš vietovardžio galūnės*“ (RR1, p. 371).

Apibendrinant galima pasakyti, kad tokių ir panašių Balčikonio svarstymų, įvairiausių bendrinės kalbos formų patikslinimų, remiantis lietuvių kalbos tarmių medžiaga, galima rasti ir daugiau. Įdomu tai, kad daugeliu atvejų, patikslindamas ar įteisindamas vieną kurią, jo nuomone, bendrinei kalbai teiktiną formą, Balčikonis rėmėsi savo paties gimtosios panevėžiškių tarmės faktais. Panevėžiškių tarmės ypatybės jam tapo atraminės, pagrindžiant upės *Juoda* kirčiavimą, upelio *Molana* priesaginę formą, žodžių, turinčių priesagą *-ėlis*, vartoseną ir kt. Todėl neatsitiktinai Balčikonis nerimavo dėl nykstančių tarmių, jų niveliacijos. Akivaizdžiai tai matyti straipsnyje „Ką neatidėliojant reikia daryti mūsų kalbos mokslui“ 1965 metų „Mokslo ir technikos“ žurnalo 8 numeryje: „*Trečias mūsų akyse nykstantis dalykas yra pačios mūsų kalbos tarmės. Dabar yra iš kiekvienos tarmės kilusių užtektinai pamokytų žmonių, kurie galėtų aprašyti savo tarmę. Čia reikia duoti tarmės fonetiką, morfologiją, sintaksę ir leksiką. Labai praverstų fonetiškai užrašyti*

ištisus tarmės tekstus“ (RR1, p. 379). O maždaug po trejų metų 1968 metų sausio 4 dieną rašytame laiške Leonardui Dambriūnui nuogaštuoja: „*kas bus iš mūsų kalbos, kada jos likimą paims į savo rankas miestuose išaugusi karta – be tarmės, be gyvo kalbos jausmo*“ (RR2, p. 260).

Gyvoji liaudies kalba Balčikonio darbuose

Juozo Balčikonio vertimai

Liaudiška kalba alsuoja ir Balčikonio vaikų literatūros – ypač pasakų – vertimai. Jas versdamas dėl vieno ar kito žodžio Balčikonis konsultuodavosi ir su Jablonskiu. Laiške iš Kisingeno (1922 metų rugsėjo 2 diena) jis rašo: „*Greit grįžtu ir prašyčiau Tamstos pagalvoti, jei nežinai, kaip lietuviškai reiktų pavadinti „pycaika“, „Nixe“. Man labai reikalingas tas žodis*“ (RR2, p. 267). Atsiminimuose apie Jablonskį, išspausdintuose leidinyje „Literatūra ir kalba“ (1956, t. 1), greta kitų Jablonskio pasiūlytų ir jau kasdienėje vartosenoje įprastų žodžių *kaina, degtukas, pirmadienis, antradienis* ir t. t., Balčikonis prisimena ir žodžio *eglutė* (kaip kalėdinio ir naujamečio atributo) atsiradimo istoriją „*Tuo laiku, gyvendamas Voroneže per pirmąją pasaulinį karą, verčiau žinomą Anderseno „Eglutės“ pasaką ir galvojau, kaip geriau reiktų ją pavadinti. Jablonskis patarė vadinti „Eglutė“, paskui jis tą pasaką įdėjo į savo chrestomatiją, ir dabar mes manome, kad kitaip niekados nebuvo*“ (RR2, p. 214).

Ne paslaptis, kad daugelyje vertimų Balčikoniniui pagelbėdavo jo mokiniai. Su jais jis šlifuodavo frazę po frazės, ieškodamas lietuviškiausios, liaudiškiausios išraiškos, net nutoldamas nuo originalo, nes norėdavo tekstą perteikti taip, kad jį suprastų ne tik mokslo žmonės, bet ir sodžiaus vaikai (RR1, p. 13). Apie tai kalba ir pats Balčikonis straipsnyje „Atsakymas ponui Baliui Sruogai“ dienraščio „Lietuva“ 1927 metų sausio 26 dienos 20 numerįje: „*Paskui man prikiša [Balyš Sruoga], kad aš blogai, tiesiog „nesąžiningai“, išvertęs [V. Haufo] pasakas: turinį iškraipęs, kalbą nususiinęs <...>. Vertėjas ne visados mato reikalą versti tiksliai, netiksliai išverčiau aš ir tų pasakų įžangą – padariau, kad ji būtų suprantama ir „lietuviškomis davatkėlėmis“ <...>, p. Sruoga man prikiša, kad mano „vertimo stilius niekuo nesiskiria nuo provincijos žmonių šnekamosios kalbos“. Nors tai pasakyta su noru pasityčioti iš mano kalbos, bet jei tai tiesa, didesnio pagyrimo aš netrokštu*“ (RR1, p. 56).

Pagyrimų vertimų autoriui už jų kalbą negaili ir vertėjas Dominykas Urbas: „*Jei J. Balčikonis vartoja savo raštuose kurį mūsų kalbos žodį ar posakį, tai žinokime, kad toks kalbos faktas tikrai yra. Šiuo požiūriu jo vertimų knygos – tai patikimo, patikrinto ir mokamai, vietoje sudėto kalbos turto klėtys*“ (1966, p. 42).

Kalbininkė Rūta Marcinkevičienė, tyrinėjusi Balčikonio vertimus, akcentuoja tai, kad vertėjas daug dėmesio skyrė vertimo pragmatinei vertei, koncentravosi į vertimo pragmatinį aspektą. Pavyzdžiui, versdamas Svifto „Guliverio keliones“, Balčikonis tiesiog praleido tas originalo vietas, kuriose vaizduojamos tuometinės Anglijos gyvenimo ydos:

neištikimybė, prostitucija, melas, „gamtiški reikalai“ ir kiti natūralistiškai šiurkštūs dalykai (Marcinkevičienė, 1987, p. 53). Vienas žymiausių Balčikonio darbų tyrėjų Aldonas Pupkis šio kalbininko 120-osioms gimimo metinėms skirtame straipsnyje „Didžiojo gimtosios kalbos ugdytojo profesoriaus Juozo Balčikonio palikimas“ pažymi, kad pats Balčikonis pasakų vertimo darbą yra apibūdinęs kaip kalbos stilizaciją. Tai reiškia, pasak Pupkio, kad buvo tiesiamas tiltas tarp gyvosios šnekamosios kalbos ir tarp kuriamos rašytinės bendrinės kalbos ir kad šis Balčikonio kuriamasis kalbos darbas lietuvių kultūros istorijoje beveik neturi pavyzdžių. Todėl ir patys tie vertimai įgyja dar ir gyvos rašomosios kalbos paminklų vertę (Pupkis, 2005, p. 8).

Įdomių naujų pastebėjimų dėl Balčikonio vertimų galima rasti neseniai spaudoje pasirodžiusiuose Ritos Urnėžiūtės straipsniuose. 2025 metų pirmajame „Rubinaičio“ numeryje paskelbtame straipsnyje „Wilhelmo Haufo pasakų vertimų tankmėse“, lygindama penkis Balčikonio verstų Haufo pasakų leidimus (1921, 1925, 1949, 1956 ir 1962 metai), tyrėja aiškiai parodo, kad skirtinguose leidimuose kinta ir pasakų kalba. Iš jų ypač išsiskiria 1949 metų leidimas – jame labiausiai taisyta kalba, ryškūs ir ideologinio redagavimo ženklai. Vėlyvuosiuose leidimuose pastebimas vertėjo polinkis nepaisyti dalies 1949 m. leidimo redagavimų ir grįžti prie 1925 m. leidime pasirinktų kalbos variantų (Urnėžiūtė, 2025a, p. 28–35). Svetimų kraštų pasakose, be abejo, gausu neįprastų lietuviams vardų, vietovardžių, kitų geografinių, istorinių ar kultūrinių realijų pavadinimų. Jie Juozo Balčikonio vertimuose pateikiami ir aiškinami išnašose. Aptardama jau minėtų Vilhelmo Haufo pasakų išnašas, Urnėžiūtė pastebi, kad, gausėjant labiau išsilavinusių skaitytojų, įvairėjant Lietuvoje leidžiamai literatūrai, poreikis aiškinti vertimų realijas ėmė mažėti. Jų pobūdis kito ir dėl sovietmečio ideologinių dalykų (Urnėžiūtė, 2025b, p. 13).

Vertimų kalbos ypatybės

Kaip rodo amžininkų atsiminimai, Balčikonis kartu su moksleiviais ar studentais ilgai ir kruopščiai ieškodavo lietuviško žodžio, atitinkančio sodžiaus žmonių kalbos dvasiją. Jis čia kaip tik reiškėsi kaip kūrėjas, o ne kaip gyvosios kalbos kopijuotojas – visada klausdavo, kaip pasakytų, o ne kaip sako sodžiaus žmonės (Pupkis, 2005, p. 8). Kalbant apie Balčikonio vertimus, visada pabrėžiama, kad jie pasižymi gyva, liaudiška kalba (Žirgulytė, 2006). O Pranas Skardžius mėnesiniame kultūriniame žurnale „Aidai“ straipsnyje „J. Balčikonio netekus“ prisimena, kaip Balčikonis, taisydamas jo dvi verstas Šarlio Pero pasakas, patarė žiūrėti „ne tik gramatinio taisyklingumo, bet, gal net daugiau, kalbos paprastumo, aiškumo ir vaizdingumo, tiesiog liaudiškumo. Jis man bent kelis kartus kartojo: tai mūsų žmonės aiškiau, paprasčiau, būdingiau nusakytų arba tai mūsų visuomenei būtų suprantamiau, artimiau. Šituo būdu jis man, tuomet dar gimnazistui, pirmas pravėrė akis į geresnę raštų kalbos vartoseną“ (https://www.aidai.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=4307:pa&catid=279:196904&Itemid=310).

Tą patį galima pasakyti ir į Balčikonio vertimų kalbą žvelgiant panevėžiškių tarmės atstovų ir vartotojų akimis. Vertimuose gausu ir jo gimtajai panevėžiškių tarmei būdingų

žodžių ar posakių, tarmybių, vaizdingųjų veiksmažodžių. Keletas vaizdingųjų veiksmažodžių pavyzdžių: *Koks nuobodumas čia karksoti* (būti, laukti, stovėti)¹⁰ *ant laiptų* (1998, p. 28)¹¹; <...> *tada iš namuko iškūprino* (išėjo) *sena moterėlė* (1998, p. 20); <...> *riogso* (stovi) *čia tokiose prastose dėžėse, ir pačios išbjaurėjo* (suprastėjo) (1998, p. 11); *Vargšas kelis kartus nusibalnojo nosį* (užsigavo, nusibrozdino), *kol pavyko tai padaryti* (1949, p. 11). Pasakų vertimų kalba pagyvinama ir įvairiais frazeologizmais: *Apvogei savo karalių ir dar nori per akis jį apgauti* (įžūliai, tiesmukai, akiplėšiškai)! (1949, p. 15); *O tas žynys be galo džiaugėsi, net juokais plyšo* (juokėsi, kvatojosi) (1998, p. 6).

Buvo rasta ir tarmybių. Dauguma jų leksinės, kurios mokslinėje literatūroje apibrėžiamos ne kaip bendrinės kalbos elementai, o kaip žodžiai, būdingi tam tikro ploto tarmėms (Jakaitienė, 2010, p. 176–178). Štai keletas pavyzdžių: *Jie tokie pakartuvės* (išdykėliai, pramuštgalviai), *reikia laikyti gerai uždarius* (1998, p. 36–37); <...> *ji buvo taip pat išmazgota* (išskalbta) *su vandeniu iš imbriko* (arbatinio) (1998, p. 24); *Ji gavo gražias drapanas* (drabužius) (1998, p. 4); *Tuo tarpu jaunas gužutis* (gandriukas) *ėmė žingsniuoti po lauką ir gražiai kraipytis* (1949, p. 17). *Man nieko nesopa* (neskauda) (1998, p. 10).

Pasitaikė ir viena kita darybinė tarmybė – specifinis tarmės žodžių darybos formų darinys: *Gal norėtum driežlės* (driežo) *kąsnelį arba varlės šlaunelę?* (1949, p. 16); *Galop jie prijojo patogią vietą, susistatė palapines ir sugulė pasilsėti* (pailsėti) (1956, p. 24); *Jos akys spindėjo kaip žvaigždės, tačiau jose nebuvo nei šilimos* (šilumos), *nei ramumo* (1998, p. 8); *Jie lėkė per miškus ir ežerus, per jūres* (jūras) *ir sausumą* (1998, p. 15); *Mergaitė pasimatė, kad ji numetusi kurpeles per arti nuo kranto, todėl įlipę į laivę* (valtį, laivą) (1998, p. 17). Rasti ir keli morfoneminių tarmybių, kurių šaknyje yra tam tikrų fonetinių – priebalsių minkštinimo ar balsių pakitimų – atvejų, pavyzdžiai: *Jis jau buvo beeinantis į tą pusę, iš kurėjo graudus* (graudus) *balsas* (1956, p. 18). *Negaliu aš gėrėtis ir gamtos gražybėmis* (grožybėmis) (1956, p. 20); *Jis norėjo sustoti, bet nemokėjo sutūrėti* (sulaikyti, mūlaikyti) *šlepečių* (1949, p. 16).

Iš semantinių tarmybių – žodžių, kurie yra pažįstami ir bendrinėje kalboje, ir tarmėje, bet bendrinėje kalboje, lyginant su tarme, neturi visų jo reikšmių, galima paminėti šias: *Bet pirma atsiimk savo pelną* (bausmę). *O tas pelnas buvo dvidešimt penki kartai, kuriuos jis man visados gerai atskaičiuodavo* (1949, p. 6).

Apžvelgus vertimų kalbą, matyti, kad juose pasitaiko daug panevėžiškių tarmei būdingų žodžių, vartojamų iki šių dienų. Tai ir vaizdingieji veiksmažodžiai, frazeologizmai, tarmybės. Palyginus skirtingus Haufo Pasakų leidimus, matyti, kad kai kurie žodžiai įvairuoja. Pavyzdžiui, 1949 metais išleistoje knygoje pasaka vadinasi *Kalifas gandras*, o 1956 metų leidime ta pati pasaka pavadinta *Istorija apie kalifą gužą*, kur gandras visur vadinamas *gužu*, *gužučiu*. Šie ir dar daug kitų čia nepaminėtų tarminių žodžių ir vaizdingų posakių ne tik suteikia pasakoms gyvumo, paprastumo, bet ir lavina jaunųjų skaitytojų raišką, ugdo kalbos jausmą. Tai Balčikoniu rūpėjo labiausiai.

¹⁰ Čia ir toliau skliaustuose pateikiamas bendrinės kalbos atitikmuo arba vaizdingosios leksikos atveju – neutralesnis žodžio ar junginio variantas.

¹¹ Skliaustuose pažymėti 1949, 1956 metai rodo Balčikonio Haufo pasakų vertimus, 1998 – pakartotą Anderseno knygos *Sniego karalienė* vertimą.

Liaudiškos leksikos elementai negrožiniuose Balčikonio tekstuose

Liaudiškos vaizdingos leksikos gausu ir paties Balčikonio raštuose moksliniuose straipsniuose, kituose negrožiniuose tekstuose: *Pirmiau galvojau daug daug parašyti, bet kai atsisėdau, viskas iš galvos išėjo* (pamiršau) (RR2, p. 280); *Jablonskio raštai žinomi visiems, kam teko kiek trinti mokyklos suolą* (mokyti, studijuoti) (RR2, p. 168); *O nesutikdamas galėjai su juo [Jablonskiu] ginčytis, iš jo įsikarščiavusio galėjai gauti pirties* (būti smarkiai išbartas), *bet apsisukęs* (tuoj pat, greitai) *jis vėl pamiršdavo, vėl gražiai kalbėdavo* (RR2, p. 209); *Dabar graužiu sau pirštus* (jaudinuosi, kremtuosi), *kad to nepadariau* (RR2, p. 210); *Ir prie spaudos atgavimo jis [Jaunius] yra pridėjęs pirštą* (prisidėjo) (RR2, p. 166); *Kam teko ilgesnį laiką su juo [Jablonskiu] pabendrauti, tas turėjo įgyti tam tikrą uoslę* (susivokti, išmokti) *kalbos dalykuose* (RR2, p. 89) ir kt.

Dera paminėti, kad Balčikonio negrožiniuose tekstuose pasitaiko itin daug atvejų, kur viename sakinyje pavartojama net po keletą vaizdingosios leksikos pavyzdžių. Čia apstu ir vaizdingų veiksmazodžių, ir perkeltine prasme vartojamų žodžių, ir frazeologinių junginių, ir kt. Pateikiant atitikmenis neutralia forma, tektų perrašyti net ištisus sakinius: *1907 metų rudenį Jaunius apsigyveno mažam šaltam kambarėly, kur visų apleistas, ant svetimų rankų, pabaigė savo vargingąsias dienas* (RR2, p. 153); *Jam karjera nerūpėjo, dėl duonos kąsnio niekam nelenkė galvos* (RR2, p. 169); <...> *tegu jo [Jablonskio] skaisti dvasia, palikusi šių vargų pakalnę, randa amžiną ramybę tautos didvyrių saulėtoj buveinėj* (RR2, p. 169); <...> *giltinė amžinai užrakino jo [Jablonskio] mėgusias mokyti lūpas* (RR2, p. 167); *Žinoma, kad iš jaunų dienų prigiję kalbos negerumai, vėliau sunkiai iškrapštomė, todėl svarbu, kad visų mokyklos vadovėlių kalba būtų kiek galima geresnė, ypač elementorių* (RR1, p. 281–282); <...> *Jablonskis negalėjo juk turėti pilnesnės kišenės. Visą laiką gyveno sulig ta diena* (RR2, p. 213); *Tegu, sakyčiau, jis [Būga] su tuo dalyku žinosi – čia jo dvasios troškimų šventas daiktas* (RR2, p. 268); *Aš tuojau susižinojau, su kuo reikia, ir iš ten gavau savo keliu šiokių tokių paklausimų* (RR2, p. 256); *Jablonskis mėgo retkarčiais pasivažinėti po ežerą su laive* (RR2, p. 208); *Vasaros vakacijos jam [Būgai] irgi buvo daugiau žodžių medžioklės, ne poilsio metas* (RR2, p. 187); <...> *p. Sruoga man prikiša, kad mano „vertimo stilius niekuo nesiskiria nuo provincijos žmonelių šnekamosios kalbos“* (RR1, p. 56); *Bet ne tas yra bėda, kad p. Dabušis vartoja keistus naujadarus ar savo tarmės žodžius: kiekvienas turi teisę vartoti ar kalti žodžius kokie jam patinka* (RR1, p. 94); *Bet tai nebūtų nieko pikto, tik jis greta vartoja ir galininką su prielinksniu į. Tokio dviejų konstrukcijų maišymo neturi nei viena mūsų tarmė, jų vartojimas viename ir tame pačiame rašte nesutinka su gyvąja kalba*“ (RR1, p. 330); *Mano tarmė ilgujų balsių beveik neturi, todėl iš ausies nemokejau susigaudyti, kaip čia turi būti rašoma* (RR2, p. 206) ir pan.

Trumpai tariant, visi šie ir daugybė kitų pavyzdžių rodo, kad Balčikonio negrožinių tekstų (mokslinių ir publicistinių straipsnių, recenzijų, laiškų ir kitų raštų) kalba taip pat yra labai gyva, vaizdinga ir spalvinga.

Išvados

Aptarus Juozo Balčikonio tarmines nuostatas, vaizdingą ir tarminę medžiagą, rastą Balčikonio „Rinktinių raštų“ dvitomyje, atsiminimų knygoje „Dėk žodį prie žodžio – turėsi žodyną“ ir įvairių pasakų vertimuose, galima daryti tokias išvadas.

1. Tyrimas parodė, kad dažniausiai apie tarmių svarbą Balčikonis rašė „Lietuvių kalbos žodynui“ skirtuose straipsniuose, o tarmių kalbines ypatybes – leksines ar gramatines – dažnai traktuodavo kaip atramines, nediskutuotinas, teikiant ar įteisinant ne vieną bendrinės lietuvių kalbos gramatinę formą ar vietovardžio atitikmenį.
2. Galima tik pritarti jau ankstesnių Balčikonio vertimų tyrinėtojų pateiktoms išvadoms dėl gyvos, liaudiškos ir vaizdingos vertimų kalbos. Mūsų tyrimas parodė, kad vaizdingumą ir liaudiškumą jiems suteikia gausiai vartojami vaizdingi posakiai ir veiksmažodžiai, taip pat gimtajai jo tarmei – panevėžiškiams – būdingi žodžiai ar pasakymai. Kartu su moksleiviais ar studentais praleistas laikas, ieškant lietuviško žodžio, atitinkančio ir atspindinčio sodžiaus žmonių kalbos dvasią, davė puikius rezultatus, neprarandančius savo aktualumo ir šiandien.
3. Kaip ir vertimuose, įvairių vaizdingą leksiką Balčikonis vartojo ir negrožiniuose tekstuose – savo moksliniuose ir publicistiniuose raštuose. Ypač daug jos galima rasti „Rinktinių raštų“ antrajame tome, kuriame, be lietuvių kalbos paskaitų, yra publikuojami rinktiniai Balčikonio straipsniai, esė apie kalbininkus, rinktiniai laišakai ir kt. Čia beveik nėra straipsnio, recenzijos, replikos ar komentaro, kur nebūtų pavartota šmaikščių žodžių ar vaizdingų liaudiškų posakių.
4. Balčikonis, dirbdamas bet kokią darbą – rinkdamas žodžius ar ragindamas tai daryti kitus, versdamas pasakas ir kitus jaunimui skirtus kūrinius, redaguodamas tekstus, mokydamas studentus, rašydamas straipsnius – visur rėmėsi gyvąja kalba (tarmėmis) ir vertino nesugadintą senųjų kaimo žmonių kalbą.

Autorių indėlis

Irena Kruopienė: medžiagos rinkimas (RR2, 1982; Atsiminimai, 2006; pasakų vertimai (1949, 1956, 1998); koncepcija, tyrimo analizė, literatūros apžvalga, anotacija, redagavimas.

Genovaitė Kačiuškienė: medžiagos rinkimas (RR1, 1978), koncepcija, metodologija, tyrimo analizė, straipsnio rašymas.

Šaltiniai

- Atsiminimai (2006) – *Dėk žodį prie žodžio – turėsi žodyną: atsiminimai apie kalbininką Juozą Balčikonį*.
 B. Goberienė, A. Pupkis (sudaryt.). Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
 Andersen, H. Chr. (1998) – *Sniego karalienė*. J. Balčikonis (vert.). Vilnius: Vaga.
 Haufas, V. (1949) – *Pasakos*. J. Balčikonis (vert.). Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla.
 Haufas, V. (1956) – *Pasakos*. J. Balčikonis (vert.). Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla.
 LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas* (1941–2002) [elektroninis variantas], 1–20. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005 (atnaujinta versija 2008). www.lkz.lt
 RR – Balčikonis, J. (1978–82) – *Rinktiniai raštai*, 1–2. A. Pupkis (sudaryt.). Vilnius: Mokslas.

Literatūra

- Jakaitienė, E. (2010). *Leksikologija*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Lietuvių kalbos enciklopedija* (1999; 2008). V. Ambrazas ir kt. (sudaryt.). Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Marcinkevičienė, R. (1987). J. Balčikonio vertimų pragmatika ir stilistika. *Lietuvių kalbotyros klausimai* 26, 48–53.
- Palionis, J., Senkus, J. (1966). Juozas Balčikonis. *Kalbotyra* 14, 5–14.
- Pupkis, A., Mažiulis, V. (1978). Juozas Balčikonis. In *Balčikonis J. Rinktiniai raštai I* (p. 5–37). Vilnius: Mokslo.
- Pupkis, A. (2005). Didžiojo gimtosios kalbos ugdytojo profesoriaus Juozo Balčikonio palikimas, *Kalbos kultūra* 78, 3–13.
- Pupkis, A. (2013). *Juozas Balčikonis ir didysis „Lietuvių kalbos žodynas“*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Pupkis, A. (2025). *Juozas Balčikonis ir didysis „Lietuvių kalbos žodynas“* [elektroninis variantas]. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. https://lki.lt/wp-content/uploads/2025/03/Balcikonis_maketas.pdf
- Sabaliauskas, A. (1982). *Lietuvių kalbos tyrinėjimo istorija 2*. Vilnius: Mokslo, 38–42.
- Skardžius, P. (1969). J. Balčikonio netekus. *Aidai*. https://www.aidai.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=4307:pa&catid=279:196904&Itemid=310
- Skrodenis, S. (1974). J. Balčikonio laiškas E. Volteriui. *Knygotyra* 4 (11), 176–179.
- Ulvydas, K. (1987). J. Balčikonio mokslinė, literatūrinė ir pedagoginė veikla. *Lietuvių kalbotyros klausimai* 26, 5–14.
- Urbas, D. (1966). Apie J. Balčikonio vertimus. *Kalbotyra* 14, 37–43.
- Urnėžiūtė, R. (2025a). Wilhelmo Hauffo pasakų vertimų tankmėse. *Rubinitis I*, 28–35.
- Urnėžiūtė, R. (2025b). Kas ir kaip aiškinta lietuvių skaitytojams Juozo Balčikonio verstose Vilhelmo Hauffo pasakose. *Gimtoji kalba* 3, 3–14.
- Vitkauskas, V. (1985). *Juozas Balčikonis*. Kaunas: Šviesa.
- Visuotinė lietuvių enciklopedija* [elektroninis variantas]. <https://www.vle.lt>
- Zinkevičius, Z. (1992). *Lietuvių kalbos istorija 5: Bendrinės kalbos iškilimas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Žirgulytė, A. (2006). Dėk žodį prie žodžio – turėsi žodyną: atsiminimai apie kalbininką Juozą Balčikonį (p. 200–234). B. Gobenienė, A. Pupkis (sudaryt.). Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Žukas, V. (1969). Iš tautosakos rinkimo ir spausdinimo istorijos. Poskyris: J. Balčikonio ryšiai su tautosaka. In *Liaudies kūryba I* (p. 135–139). Vilnius: Mintis.